

УДК 364.016

О. С. Солдатова, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ БАГАТОДІТНИХ СІМЕЙ

Стаття присвячена визначенню соціально-психологічних особливостей якості життя багатодітних сімей в Україні. Проведено емпіричне дослідження суб'єктивної задоволеності якості життям багатодітних сімей, у результаті якого виявлено основні показники, на які потрібно направити соціально-психологічну роботу з даною категорією населення.

Ключові слова: *якість життя; багатодітні сім'ї; соціально-психологічна допомога.*

Вступ. Наразі в Україні багатодітні родини становлять особливу групу підвищеного ризику бідності та соціальної виключеності, на яку має бути спрямована увага соціальної політики держави, оскільки йдеться про фізичне й соціальне здоров'я дітей, можливості їхньої нормальної соціалізації. Саме тому, актуальним постає дослідження соціально-психологічних особливостей функціонування багатодітних сімей, розробка нових програм соціально-психологічної роботи з ними для покращення якості життя цієї категорії.

Стан та проблеми багатодітних сімей у сучасних умовах вивчали багато дослідників. Проблемами надання соціальної допомоги багатодітним сім'ям займалися такі автори, як Е. Ф. Альчидеева, А. Б. Синельников, А. І. Антонов, Т. А. Бодрова; Г. Н. Дмитрієв, Е. А. Караєва – розробкою форм і методів роботи із багатодітною сім'єю; А. І. Антонова, В. М. Медков – дослідженнями соціальних проблем багатодітної сім'ї; Л. Ф. Обухова, О. А. Масраєва, Г. Шеляг – вивченням способу життя сільської багатодітної родини; Ф. Н. Навільо – розвитком особистості дитини в багатодітній сім'ї; А. М. Попов вивчав роботу фахівців соціальної роботи із багатодітною сім'єю; Т. А. Бодрова, Н. А. Рибаківа – соціальну роботу з багатодітною сім'єю.

Метою статті є визначення соціально-психологічних особливостей якості життя багатодітних сімей.

Методологія дослідження. Сім'я, як складова соціуму, що виконує певні функції, стала предметом дослідження багатьох філософів, соціологів, педагогів і психологів. У роботах Т. Алексєєнко, О. Безпалько, І. Бєха, Л. Виготського, А. Захарова, І. Зверєвої, В. Кан-Калика, А. Капської, С. Ковальова, В. Кравець, О. Леонтєва, А. Макаренка, С. Рубінштейна, В. Століна, В. Сухомлинського, С. Харченка, Л. Чернікова розкривається значення сім'ї у розвитку дитини та обґрунтовується необхідність соціально-психологічної та педагогічної підтримки сім'ї з боку держави.

До процесу виховання залучені різні соціальні інституції, але саме сім'я виступає провідним мікрофактором соціалізації особистості. Основні соціалізуючі функції сім'ї, передусім, полягають у забезпеченні фізичного та емоційного розвитку індивіда; формуванні статевої ідентифікації дитини; її розумовому розвитку та розвитку здібностей і потенційних можливостей; забезпеченні дитині почуття захищеності; формуванні ціннісних орієнтацій особистості; оволодінні дитиною основними соціальними нормами [3]. Так на думку провідного українського вченого, Н.Ю. Максимова сім'я – соціальне об'єднання, члени якого пов'язані спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю, взаємодопомогою та шлюбними або кровними зв'язками [3].

Багатодітна сім'я є складною соціальною інституцією, оскільки охоплює всі існуючі рівні соціальної практики та постійно змінюється відповідно до внутрішньої логіки власного розвитку. Негативні суспільні явища, зокрема, соціальна й політична нестабільність, відсутність правових гарантій, невизначеність майбутнього і навіть сама ситуація соціальних змін посилюють соці-

ально дезадаптацію людей, що негативно позначається на виконанні багатьох виховних батьківських функцій.

Дослідження показують, що такі сім'ї можуть бути і сповна благополучними, але їх членам властиво відчуття неповної сім'ї; неблагополучні багатодітні сім'ї, що утворюються в результаті безвідповідальної поведінки батьків, інколи, на тлі інтелектуально-психічної виснаженості, алкоголізму, асоціального способу життя. Діти з таких родин особливо часто потребують допомоги, реабілітації, страждають на хвороби і недорозвинення. У разі втрати батьківського піклування їхню долю особливо важко влаштувати, оскільки родинне законодавство перешкоджає розділенню дітей з однієї сім'ї, а усиновити 3–7 дітей різного віку і різної міри соціальної дезадаптації далеко не завжди можливо [1, с. 123].

Отже, проблеми, з якими стикаються сучасні багатодітні сім'ї, можна умовно розподілити таким чином [2, с. 74]: послаблення захисної функції (як матеріальної, так і психологічної); погіршення дитячо-батьківських взаємин, зумовлене невідповідністю та догматичністю батьківських норм; дисфункційний розвиток сім'ї, а саме: тенденція до особистого домінування, боротьба за владу обох партнерів, неузгодженість рольової поведінки, негнучкість установлених норм, маніпуляція партнером або дітьми, ігнорування потреб і почуттів членів сім'ї.

Задля створення відповідної програми соціально-психологічної допомоги багатодітним сім'ям, на нашу думку, доцільно розглянути структуру якості життя таких сімей та дослідити її соціально-психологічні особливості. Дослідження з якості життя є загальноприйнятим у міжнародній практиці, високоінформативним та загальним методом оцінки соціального благополуччя населення в цілому, так і окремих соціальних груп суспільства. Як зазначав у своїх роботах Ю. М. Швалб, категорію "Якість життя" слід розглядати як "інтегральну характеристику фізичного, психологічного, емоційного і соціального функціонування людини" [4]. Психологічними складовими якості життя, на думку ряду фахівців, є відчуття щастя, задоволеність життям і соціально значущі ціннісні орієнтації особистості (А. М. Алмакаєва, А. В. Баранова, В. А. Джидарьян, Р. М. Зараковська, В. І. Кулайкин, Т. Н. Савченко, А. Угланова, Е. Diener, M. Rapley, D. Shin та інші). Визначальна роль у їх детермінації належить особистісним характеристикам людини (Н. В. Андреевкова, А. В. Баранова, М. Argyle, E. Diener, R. Veenvhoven та інші) [5; 7; 8]. У зарубіжній психології в якості таких характеристик розглядаються: екстраверсія, внутрішній контроль, висока самооцінка, самоповага, оптимізм, життєрадісність та вміння планувати і продуктивно використовувати час (M. Argyle, E. Diener, A. Campbell, T. Lischetzke, R. Lucas, R. Veenvhoven) [6; 7].

У вітчизняній психології – самореалізація, активність, сміливість, відповідальність, здатність до самовираження, мотиваційна спрямованість, поведінка подолання, упевненість та інше (К. А. Абульханова-Славська, Р. М. Головіна, В. А. Джидарьян, Р. М. Зараковский, Т. Н. Савченко). Найбільший вплив на оцінку

якості життя, на думку Т. Н. Савченко і Р. М. Головіної, надає впевненість у собі.

Розглянувши різні підходи до проблеми вимірювання якості життя, ми дійшли висновку, що при проведенні дослідження соціально-психологічних особливостей якості життя багатодітних сімей доречно буде використовувати саме суб'єктивний підхід до вивчення задоволеності життям багатодітних сімей. Через проблеми об'єктивного характеру в членів сім'ї з'являються також соціально-психологічні проблеми, що ведуть до зниження суб'єктивної задоволеності якістю життя. Соціальний працівник не може вплинути на об'єктивні фактори, але може спрямувати соціально-психологічну допомогу на зміну ставлення клієнта до об'єктивних проблем та труднощів шляхом упровадження програми роботи із суб'єктивною задоволеністю життям багатодітної родини.

У роботі "якість життя" розглядається як інтегральний суб'єктивний показник, що відображає сприйняття благополуччя, і вимірюється через задоволеність – незадоволеність життєвою ситуацією та її окремими параметрами. Оцінювання проводилося за п'ятьма сферами життя, а також урахувалися показники позитивних і негативних проявів емоцій респондентів. Таким чином, ми розглядаємо якість життя в суб'єктивному підході та враховуючи соціально-психологічні компоне-

нти задоволеності життям, ми ототожнюємо його з поняттям суб'єктивного благополуччя.

У структурі суб'єктивного благополуччя ми виділяємо:

1) когнітивний компонент (судження про задоволеність життям);

2) афективний компонент (позитивні й негативні емоції).

Основні результати.

У дослідженні взяли участь 50 батьків із 25 багатодітних сімей. Було використано такі емпіричні методи: анкетування, опитування, методика "Оцінки рівня суб'єктивної задоволеності якістю життя Н. Є. Водоп'янової", "Опитувальника самооцінки якості життя" З. Ф. Дудченко, методика "Шкала суб'єктивного благополуччя" (в адаптації В. М. Соколової).

1. Було проведено анкетування для визначення соціально-психологічних особливостей сім'ї.

Більшість батьків на перше місце ставлять матеріальні (91%), житлово-побутові (87%) та психолого-педагогічні проблеми (83%).

За результатами ранжування встановлено, що благополуччя членів сім'ї більшою мірою залежить від допомоги держави й зовнішніх обставин, ніж від власних дій та зміни ставлення до ситуації. Це свідчить про те, що батьки багатодітних родин схильні перекидатися відповідальність за власне життя на інших (див. рис. 1)

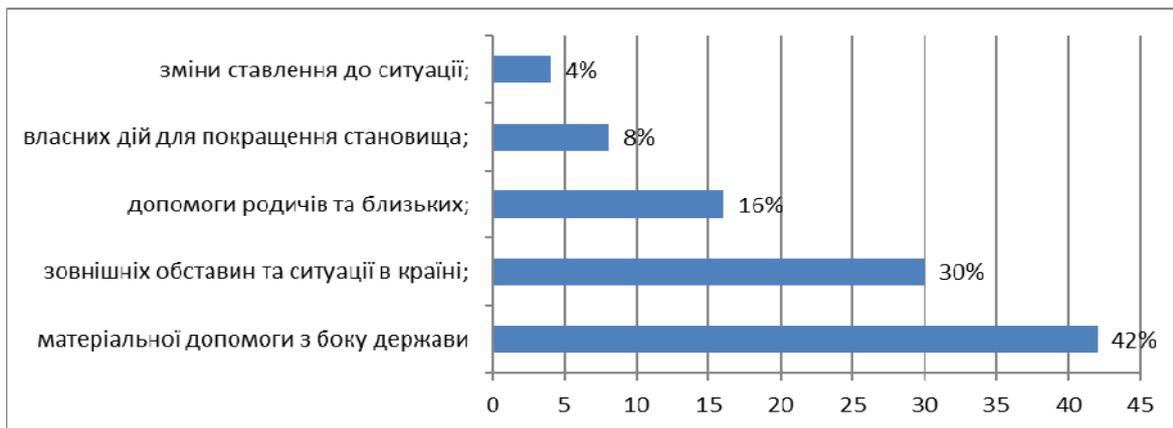

Рис.1. Результат опитування (від кого/чого залежить якість життя)

2. За методикою "Опитувальник самооцінки якості життя" (З. Ф. Дудченко) було досліджено рівень задоволеності потреб сімей у п'яти сферах життя (демографічні, соціальні, психологічні, фізичні, духовні), а також показник якості життя в цілому.

Загальний середній бал для 25 сімей за всіма шкалами якості життя становить 48,2, що є показником рівня зниженої якості життя.

Найнижчі показники отримані за такими шкалами (середні бали):

- матеріальний достаток (25,5);
- житлові умови (26,5);
- харчування (30,5);
- душевний спокій (29);

Найвищі показники по шкалах (середні бали):

- сім'я (68);
- соціальна підтримка (64);
- здоров'я близьких (63,5);
- власне здоров'я (61).

Проаналізувавши результати анкетування було виявлено, що сім'ї оцінили власну якість життя як низьку за шкалами:

- матеріальний достаток – 20 сімей (80%);
- житлові умови – 21 сім'я (84%);
- харчування – 20 сімей (80%);
- душевний спокій – 19 сімей (76%).

Знижена якість життя була встановлена за шкалами:

- духовні потреби – 18 сімей (72%);
- становище в суспільстві – 19 сімей (76%);
- робота – 16 сімей (68%);
- відпочинок – 19 сімей (76%);
- життя в цілому – 20 сімей (80%);

Тому, виходячи з отриманих результатів проведеного опитувальника самооцінки якості життя батьків багатодітних сімей, можна дійти висновку, що існує необхідність у соціально-психологічній роботі із даною категорією задля підвищення показників їх якості життя по окремих шкалах та в цілому.

3. З метою виявлення соціально-психологічних показників якості життя багатодітних сімей серед 25 сімей було проведено методикою "Оцінки рівня суб'єктивної задоволеності якістю життя Водоп'янової".

За кількісним показником сімей по кожній окремій шкалі було виявлено такі результати (подано на рис. 2):

– *низький рівень*: особисті досягнення, самоконтроль, підтримка (внутрішня та зовнішня – соціальна), негативні емоції; *середній рівень* – за показниками здоров'я, напруга (фізичний і психологічний дискомфорт), спілкування із близькими, робота, негативні емоції (настрій) та оптимістичність. Високого рівня не було виявлено за жодним із показників.

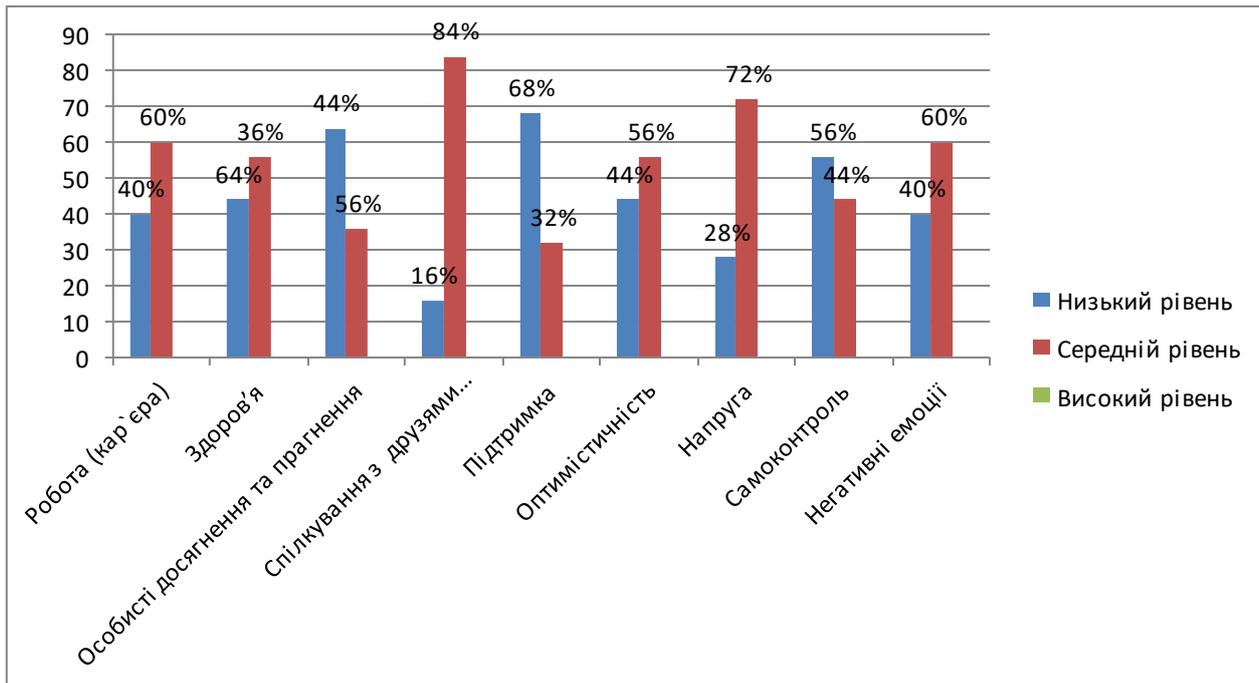

Рис. 2. Результати анкетування за кількісним показником

Наступним етапом було проведення аналізу описових статистик методики, а саме – було пораховано мінімальні та максимальні значення за всією вибіркою, а також середні показники результатів проведеної методики. Результати подано у табл. 1.

Середнє значення за вибіркою окреслює рівень задоволеності життєдіяльністю в кожній окремій шкалі. Чим менша кількість балів, тим сильніша психічна напруженість і нижча задоволеність якістю життя в даній сфері. Також було встановлено загальний індекс якості життя (ІЯЖ), рівний середньому значенню балів, набраних по всіх дев'яти субшкалах.

Отже, загальний індекс якості життя сімей становить 24,5 балів, що визначає низький рівень загальної задоволеності якості життя.

Результати кореляційного аналізу категорій індивідуального життя відображають особливості взаємозв'язку різних сфер життєдіяльності досліджених показників. Даний кореляційний аналіз показує специфіку взаємного впливу різних категорій індивідуального життя, що у свою чергу обумовлює різний рівень суб'єктивного задоволення якістю життя. Було встановлено кореляції на рівні значущості 0,01 та 0,05 (див. табл. 1).

Таблиця 1. Результати кореляційного аналізу

Категорії індивідуального життя	Спілкування із близькими	Негативні емоції	Робота	Особисті досягнення	Підтримка
Напруженість	0,831**	0,744**	0,525*	-	-
Самоконтроль	-	0,717**	-	0,515*	-
Здоров'я	0,593*	-	-	-	0,538*
Оптимізм	0,502*	-	-	-	-

Найсильніший зворотний кореляційний зв'язок із рівнем значущості 0,01 виявлено між напруженістю і спілкуванням із друзями та близькими (-0,831). Отриманий результат свідчить про те, що чим менше батьки багатодітних родин спілкуються із друзями та зовнішнім оточенням, тим більше у них виникає відчуття напруженості, що негативно впливає на загальний рівень задоволеності життям усередині родини. Оскільки у багатодітних родинах через велику кількість побутових справ немає можливості для різноманітного проведення вільного часу, виникає психологічний дискомфорт і напруження, що веде до проблем усередині людини, а також до інтерперсональних та інтраперсональних конфліктів.

Між самоконтролем та негативними емоціями було встановлено сильний зворотний кореляційний зв'язок на рівні значущості 0,01 (-0,717). Даний результат кореляційного аналізу доводить, що чим більше люди здатні до контролю власних емоційних переживань та поведінки, тим менше вони проявляють негативні емоції. Самоконтроль та витримка є важливими аспектами міжособистісних відносин у багатодітних сім'ях, оскільки діти копіюють поведінку батьків. Саме тому

відсутність самоконтролю негативних поведінкових паттернів призводить до появи у родині небажаних емоцій, які погіршують суб'єктивну задоволеність життям кожного члена родини.

Найсильніший позитивний кореляційний зв'язок між напруженістю та негативними емоціями становить 0,744 (його виявлено на високому рівні значущості 0,01). Таким чином, було встановлено, що чим більше у членів родини виявляється напруженість, тим більше вони схильні виявляти негативні емоції. Напружена атмосфера у родині провокує появу негативних емоцій, а також саме виявлення таких емоцій викликає напруження, що особливо відбивається на дітях. Таким чином, нівелювання негативних емоцій можуть позитивно вплинути на зникнення напруженості у родинних відносинах батьків та дітей, що істотно змінить рівень суб'єктивної задоволеності якістю життя кожного із них.

Також слід зазначити сильні позитивні кореляційні зв'язки на рівні значущості 0,05: між здоров'ям та спілкуванням із близькими (0,593), між оптимізмом і спілкуванням із близькими (0,502), а також між роботою та напруженістю (0,525), самоконтролем і особистими досягненнями (0,515) та підтримкою і здоров'ям (0,538).

Таким чином, зміна одного параметра буде так само пропорційно впливати на зміну іншого. Було встановлено, що суб'єктивне ставлення до об'єктивних категорій життя можуть вплинути на емоційно-поведінкову сферу. А саме, емоційна підтримка близькими під час хвороби позитивно впливає на покращення особистого відношення до здоров'я. У свою чергу, чим позитивнішим є сприймання власного стану здоров'я, тим кращає спілкування із близькими, що сприяє створенню теплої атмосфери у родині. Також покращення спілкування із близькими сприятиме більшому загальному оптимізму у сприйманні картини власного життя. Зазначимо, що збільшення емоційного напруження може викликати погіршення відношення до роботи. Також із наявних результатів можна дійти висновку, що збільшення рівня самоконтролю поведінково-емоційної сфери особистості може привести до покращення особистих досягнень чи сприятиме покращенню відношення до власних успіхів у членів багатодітних родин.

Висновки. У результаті проведеного дослідження було виявлено такі соціально-психологічні особливості якості життя багатодітних сімей.

1. Багатодітні сім'ї мають ряд проблем, що негативно впливають на їх якість життя. Більшість батьків на перше місце ставлять матеріальні (91%), житлово-побутові (87%) та соціально-психологічні проблеми (83%).

2. За результатами опитування було визначено, що благополуччя батьків багатодітних сімей більшою мірою залежить від допомоги держави й зовнішніх обставин, ніж від власних дій та зміни ставлення до ситуації. Це може свідчити про те, що батьки багатодітних родин схильні перекладати відповідальність за власне життя на інших.

3. За опитуванням самооцінки задоволеності якістю життя З. Ф. Дудченко було визначено загальний середній бал вибірки за всіма шкалами якості життя, який становить 48,2, що визначає рівень зниження якості життя (матеріальний достаток – 20 сімей (80%); житлові умови – 21 сім'я (84%); харчування – 20 сімей (80%); душевний спокій – 19 сімей (76%) та за методикою оцінки рівня суб'єктивної задоволеності якістю життя Н. Є. Водоп'янової також визначено низький загальний рівень якості життя (24,5 балів).

Отже, багатодітні сім'ї становлять особливу категорію, з якою необхідно проводити кваліфіковану соціально-психологічну роботу, мета якої направлена на

допомогу батькам у подоланні соціально-психологічних проблем, через усвідомленість власної ресурсності до розвитку та підвищення якості свого життя, шляхом роботи з негативними емоціями та напруженістю, що впливають на суб'єктивне благополуччя членів сім'ї.

Список використаних джерел:

1. Аседова Э. М. Многодетная семья и ее проблемы / под ред. З. М. Магомедовой // Современные проблемы культуры и воспитания. – Махачкала: ДГПУ, Выпуск 2. 2007. – С. 36–68.
2. Буленко Т. В. Тенденції розвитку української сім'ї та її проблеми на сучасному етапі : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2001. – Т. 3. – Ч. 4. – С. 20–24.
3. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування : навч. посіб. / Н. Ю. Максимова. – К. : Персонал, 2011. – 123 с.
4. Швалб Ю. М. Эколого-психологический подход к определению категории "Качество жизни" / Ю. М. Швалб // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К.: "Логос", 2008. – Т. 7. – Вип. 15.
5. Bergner M. Quality of life, health status, and clinical research. – Med. Care, 1989. – P. 148–156.
6. Campbell A. The quality of american life / A. Campbell, P. E. Corners, W. L. Rodgers. – N.Y.: Russell Sage Foundation, 1976.
7. Golohava E. Measuring social Quality of life / A. Gorbachik, N. Panna // Social Research. – 1998. – № 40. – P. 88–94.
8. Safis W. What Influences Subjective Well-Being / W. Safis, F. Andrews // Journal of Happiness Studies. – 2001. – № 2. – P. 137–146

References

1. Aseдова Э. М. Mnohodetnaya semya y ee problemy / Pod red. Z. M. Mahomedovoy // Sovremennye problemy kultury y vospytanyya. – Makhachkala: DHPU. – Vypusk 2. – 2007. – S. 36-68.
2. Bulenko T. V. Tendentsiyi rozvytku ukrayinskoyi simiy ta yiyi problemy na suchasnomu etapi : Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / Za red. S. D. Maksymenka. – K., 2001. – T. 3. – CH. 4. – S. 20–24.
3. Maksymova N. YU. Simeyne konsultuvannya : navchalnyy posibnyk / N. YU. Maksymova ; Mizhrehionalna akad. upr. personalom. – Kyiv : Personal, 2011. – 123 s.
4. Shvalb YU. M. Ékoloho-psykholohycheskyy podkhod k opredelenyyu katehoryy "Kachestvo zhyzny" / YU. M. Shvalb // Aktualni problemy psykholohiyi: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny / za red. S. D. Maksymenko. – K.: "Lohos", 2008. – T. 7. – Vyp. 15.
5. Bergner M. Quality of life, health status, and clinical research. – Med. Care, 1989. – P. 148–156.
6. Campbell A. The quality of american life / A. Campbell, P. E. Corners, W. L. Rodgers. – N.Y.: Russell Sage Foundation, 1976.
7. Golohava E. Measuring social Quality of life / E. Golohava, A. Gorbachik, N. Panna // Social Research. – 1998. – № 40. – P. 88–94.
8. Safis W. What Influences Subjective Well-Being / W. Safis, F. Andrews // Journal of Happiness Studies. – 2001. – № 2. – P. 137–146.

Надійшла до редакції 21.02.17

Рецензовано 23.02.2017

А. С. Солдатова, асп.

КНУ імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАЧЕСТВА ЖИЗНИ МНОГОДЕТНЫХ СЕМЕЙ

Статья посвящена определению социально-психологических особенностей качества жизни многодетных семей в Украине. Проведено эмпирическое исследование субъективной удовлетворенности качества жизни многодетных семей, в результате которого выявлены основные показатели, на которые нужно направить социально-психологическую работу с данной категорией населения.

Ключевые слова: качество жизни; многодетные семьи; социально-психологическая помощь.

A. Soldatova, PhD student of the Department

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SOCIO-PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF QUALITY OF LIFE FOR LARGE FAMILIES

The article focuses on the definition of social and psychological characteristics of quality of life for many families in Ukraine. An empirical study of subjective satisfaction with the quality of life of many families in which identified key indicators that need to send a socio-psychological work with this population.

Keywords: quality of life, large family, social and psychological assistance.